

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Ірина Петренко

ЄЛИЗАВЕТА МИЛОРАДОВИЧ – ФУНДАТОРКА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

Невіддільною частиною історії українського народу є політично і соціально активна жінка. Проте, як це не парадоксально, у цьому аспекті вона нам майже невідома. Нові реалії сучасного життя змушують по-новому поглянути на роль жінки в історії. Сьогоднішнє прагнення створити демократичне українське суспільство, яке б усвідомлювало себе цілісною нацією, вимагає повернення жінки в історію нашого народу.

Полтавщина породила тисячі ініціативних, талановитих, вольових жінок, котрі збагатили її історію і культуру. Різні за походженням, долею, життєвими обставинами, вони були справжніми берегинями, віддавали сили і творчу енергію на розбудову власної землі. Ще в добу Гетьманщини полтавські жінки – шляхтянки, козачки, міщанки, селянки – відзначалися не аби якою активністю, безпосередньою участю у бурхливих подіях суспільного життя. Серед них було чимало освічених, щиросердних пані.

Колоритною постаттю на громадсько-культурному тлі 60–80-х років XIX ст. була «провісниця волі» [1, 82] Єлизавета Милорадович із славетного роду Скоропадських, представниця української аристократичної еліти. Вона зробила для Полтави і загалом України так багато добра, що заслуговує на вдячну пам'ять земляків. Ім'я Єлизавети Милорадович має бути гідно пошановане нащадками. Її життя позначене перевагою найвищих громадських ідеалів, спрямованих на розбудову національної самобутності. Єлизавета Милорадович була свідомою українкою. Тому відомий полтавський літературознавець, краєзнавець, письменник і журналіст Петро Ротач порівнював її з Лесею Українкою і вважав, що в серці в неї горів прометеївський вогонь [2, 2].

Сучасники високо оцінювали суспільну активність і небайдужість до нагальних проблем громадського життя Єлизавети Милорадович, характеризуючи її, як «велику українську громадянку, світову жінку, що своїм книжним даром поклала основи під культурне і наукове життя галицької землі» [3, 37].

У відповідь на Валуєвський циркуляр 1863 р. сильна духом жінка твердо вирішила для себе, що продовжить свою діяльність з підтримки українського громадсько-культурного життя. Після заборони указом видань українською мовою Є. Милорадович пожертвувала гроші на

розвиток українського руху в Галичині, зокрема на товариство «Просвіта» та журнал «Правда». На початку 1868 р. Єлизавета Іванівна, перебуваючи на лікуванні із сином у Відні, познайомилася з організатором і першим головою віденської «Січі», українським громадсько-політичним діячем, композитором, педагогом і журналістом Анатолем Вахнянином. Про цю зустріч А. Вахнянин згодом писав у своїх «Споминах з життя», виданих 1908 р. Кирилом Студинським: «Белозерський впровадив мене, – оповідав Вахнянин, – в хату Милорадовички, статної жінки, жени генерала Милорадовича. Милорадовичка була мабуть з роду Скоропадських. Вона заїхала до Відня, щоби шукати лікарської поради для свого 13-літнього сина, що крихту не дочував, а мешкали при Ваeckergasse. Була се багата пані і українська патріотка. Вона подала мені манускрипт «Послання до Зорі» сербського товариства, писаний по московски і просила, щоби я цей рукопис видав на її кошт друком у Відні під псевдонімом. Я вволив її волю. При цій нагоді я міг їй розказати про наші національні заходи, як у краю, де видавали тоді «Правду» так і у Відні, а з розговорів вийшло те, що треба би доконче у Львові заснувати свою печатню, де можна було б друкувати все те, чого у Росії не вільно. Милорадовичка зобов'язалася придбати гроші на друкарню у Львові» [4, 94-97].

Принагідно зауважимо, що Єлизавета Іванівна ще й раніше цікавилася суспільно-політичним життям на західноукраїнських землях. Найімовірніше, вона передплачувала часопис «Мета» – друкований орган народовців (групи «Молода Русь») виходив у Львові з вересня 1863 р. до січня 1864 р. як літературно-політичний щомісячник, з березня до листопада 1865 р. – політичний двотижневик. Редактором був К. Климкович. Друкувався часопис кулішівкою – українським фонетичним правописом, застосованим П. Кулішем наприкінці 1850-х років. Принаймні, епістолярна спадщина свідчить, що вона просила свого племінника допомогти їй виписати цей часопис.

Узимку 1870 р. Є. Милорадович знову перебувала у Відні, а в січні 1871 р. повернулася до недужого чоловіка. Невідомо чи у Відні, чи Львові зустрівся з нею Юліан Григорович Лавровський – галицький народовський діяч, банкір. Він отримав від неї для розвитку українських товариств, зокрема львівської «Просвіти», 200 гульденів.

Про цей факт 25 березня 1872 р. писав економіст, статистик і публіцист В. Навроцький до фольклориста Мелітона Бучинського: «Коли уже бесіда про гроші, то скажу для відомости Вашої, що товариство «Лихвар» (студентське) посідає уже тепер 580 зр. маєтку (і 137 членів звичайних), не влічаючи тих 50 р., котрі має дістати ще із слідуєчої оказії: Певна «високопоставлена дама з Дрездена» (вгадувати б можна хоч би королеву саксонську), передала на руки Лавровського 200 зр. для закупна деяких книжок руських, а особливе видань

«Просвіти», а решту до розділення після волі «Просвіти». З тої отже суми (співацьке товариство) «Торбан», «в зав'язці будучий», як каже «Основа», дістав 30 р., а «Лихвар» має дістати 50. Згадана «високопоставлена» дама, – звістна нам з давнього пренумерованя «Правди», але не з імени, бо тогди вона відбирала «Правду» під адресом липської якоїсь книгарні» [Цит. за: 3, 38].

Спочатку в листі В. Навроцький повідомив, що під «висопоставленою дамою» не треба розуміти Є. Милорадович. Однак у наступному листі від 17 липня 1872 р. писав, що був у Львові Гладкий і розповідав про пані Милорадович, котра «тішилась, що перший раз в життю дістала грошей, які на що дала, порядний рахунок», а справді гроші, які віддала «якась незнайома дама з Дрезна для «Просвіти» походять від неї» [3, 38].

Репресії в Російській імперії щодо українського руху примусили вітчизняних діячів звернути більшу увагу на Галичину, в якій умови політичного життя були вільнішими. А в Галичині вже зародилася думка щодо заснування культурної організації, метою якої б стало поширення наукової книги.

З ініціативи Д. Пильчикова виникла ідея закласти у Львові товариство, яке б дбало про розвиток українського письменства, тобто випускало українські книжки, які потім можна було б поширювати на Східній Україні. Живучи в Одесі, Д. Пильчиков переконав Є. Милорадович пожертвувати кошти на таку важливу справу [5, 93]. Графиня охоче пристала до цієї ідеї і внесла 20 тис. австрійських срібних крон для заснування товариства (за іншими даними – 9 тисяч гульденів [6, 15; 7,60; 8, 184], 10 тисяч гульденів [9, 79], 8 тис. руб. [10, 184]), які відвіз до Львова Д. Пильчиков у 1873 р.

Спершу товариство хотіли назвати «Галицьке Наукове Товариство». І саме Є. Милорадович зажадала, щоб воно носило ім'я найвидатнішого сина України Т. Шевченка. Статут організації, що її нарекли «Товариством імені Т. Г. Шевченка», склали, за дорученням Єлизавети Іванівни, М. Драгоманов і Д. Пильчиков [11, 181] (Д. І. Дорошенко в листі до В. К. Липинського від 31 березня 1925 р. назвав автором статуту товариства лише М. П. Драгоманова [12, 141]). Метою товариства, як проголошував пункт 1 статуту: «Вспомогати розвій малоруської словесности, а для цього воно мало видавати своїм накладом книжки, часописи, літературні і наукові, піддержувати літературні і наукові видання, роздавати премії» [3, 39].

Провідники організації купили друкарню й розгорнули широкомасштабну видавничу діяльність. 11 грудня 1873 р. Галицьким намісництвом було затверджено статут Товариства ім. Шевченка у Львові, яке в листопаді 1892 р. групою українських діячів було реорганізоване в

Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). Особливо необхідно вважати роль Товариства у становленні загальнонаціональних часописів: щоденної газети «Діло» і двотижневика «Зоря», а згодом – «Літературно-наукового вісника» та головного серійного видання – «Записок НТШ».

НТШ об'єднувало вчених різних наукових профілів і складалося з трьох секцій: історико-філософської, філологічної і математично-природничо-лікарської. Для вирішення спеціальних наукових питань при секціях було створено комісії: археографічну, бібліографічну, статистичну, етнографічну, філологічну та ін. Рішення комісій затверджувалися правлінням секцій. До наукових установ товариства належали бібліотека, музеї, бібліографічне бюро, до підприємств – друкарня, палітурна майстерня і книгарня. Дійсними членами НТШ за час його існування були видатні представники української науки та літератури – І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, О. Терлецький, Ф. Колесса, К. Студинський, І. Крип'якевич, І. Свенціцький, а також учені зі світовою славою А. Ейнштейн, А. Йоффе, М. Планк та ін. НТШ провадило велику наукову та видавничу діяльність. Товариство широкі зв'язки з науковими установами за кордоном. Воно припинило діяльність у 1939 р. НТШ відновило діяльність окремих секцій 1941–1944 рр., з 1945 р. – на еміграції. З 1989 р. відновлене у Львові.

НТШ діяло за зразками існуючих європейських академій та вже на початку ХХ ст. фактично виконувало функції Української Академії Наук, хоча офіційно такого статусу не мало [13, 5]. Таке становище воно здобуло завдяки залученню до роботи видатних українських науковців й талановитої молоді: всі вони з великим ентузіазмом та самовідданою працею в різних галузях науки, організації музеїв, гідно представляли українську науку на європейському рівні. Усі досягнення НТШ були немислимі без підтримки всієї української громади як Східної, так і Західної України.

Великий портрет фундаторки Є. Милорадович прикрашав зал урочистих засідань цієї неофіційної української Академії Наук. Були там також портрети О. Кониського і Д. Пильчикова. У рамках святкування 25-літнього ювілею своєї діяльності НТШ замовило І. Трушеві виконати три портрети своїх фундаторів – Є. Милорадович, Д. Пильчикова та М. Жученка. Вести перемовини з художником Відділ НТШ доручив І. Франкові, доброму приятелю І. Труша. Живописець радо погодився, адже ще раніше, 1897 р., сам пропонував свої послуги. У листі до голови Товариства М. Грушевського, звертаючись по фінансову допомогу для закінчення студій в Краківській школі образотворчих мистецтв, він писав: «За евентуальне уділення грошей був би Товар[иству] вдячний не тільки словом, але й намальованням чого відповідного для Товариства, що в кінці і без субвенції уважаю за свій обов'язок» [14, 65].

Портрети фундаторів НТШ І. Труш виконував з фотографій. Відомо, що принаймні один із цих фотопортретів, – а саме Є. Милорадович, до НТШ ще 1891 р. надіслав О. Кониський (є листі товариства «Просвіта» у Львові до О. Кониського від 26 листопада (8 грудня) 1891 р. указано, що фотографія Є. Милорадович, призначена ним для НТШ, за його бажанням тимчасово передана на зберігання до музею товариства «Просвіта»). Працюючи над замовленням, художник листовно звертався за консультаціями саме до нього, як до людини знайомої з портретованими, аби передати не лише зовнішню подібність, але й риси їхньої вдачі.

Про це О. Кониський згадував у листі до М. Грушевського на початку серпня 1898 р.: «Зараз дістав: 1) Письмо з Косова від того маляра, якому казало Товариство зробити портрети Мил[орадовички], Жуч[енка] і Пильч[икова]. Він просить деяких звісток, але не подає своєї адреси і підписався так, що можна гадати: Трум, Труш, Трунь. Як йому адресувати?» [7, 178] У цьому ж листі О. Кониський, певно, образившись, що не потрапив до числа фундаторів, яких Товариство вирішило вшанувати замовленими портретами, обурювався: «Я, здається, в грудні [18]96 р. писав до Вас, що ініціатором Т[оварист]ва і першим фундатором був я [...] На жаль сей лист не був прочитаний ні на Виділі, ні на зборах, одначе мені писали, що дехто на виділі, довідавшись про сей лист, висловлював такі думки: «Товари[ст]во не має жадних формальних доказів на те, щоб признавати мене ініціатором і фундатором». Такого признання я ніколи не добивався, про формальні докази якимось аж чудно говорить, а проте, все ж таки Виділ має їх потроху і, сміло скажу, має геть більше, ніж доказів на фундаторство небіжчика Пильчикова, патрет котрого Виділ наказав яко фундатора. Я дуже шаную пам'ять сього чоловіка і радо бачитиму в Т[оварист]ві патрет його; але фундаторство його» [7, 175-176].

Кирило Студинський – український філолог-славіст, літературознавець, мовознавець, фольклорист, письменник, громадський діяч зазначав: «Основання Тов. ім. Шевченка у Львові, його переміна в наукову інституцію і праця переведена у ньому спільними силами Галичини і України – це найкраща подія у житті усієї України, яка дала найвеличніше свідоцтво ваги єднання українських земель. Побіч великих імен наукових працівників Грушевського, Кониського, Франка та інших, почесна згадка належитья полтавській громаді та її членові патріотці-громадянці, Єлизаветі Милорадович» [3, 39].

О. Кониський мав намір написати розлогу біографію Є. Милорадович. Зокрема, У листі від 22 липня 1895 р. до М. Грушевського він згадав, що син Є. Милорадович Григорій пообіцяв надати довідки про свою матір для написання її біографії [7, 115]. Очевидно, й М.С.Грушевський досліджував постать Є.Милорадович, адже О.Кониський в листі до історика від 17 (5) листопада 1896 р. писав: «Які Вам треба мемуари про

Милорадовичку? Чи коротенькі, тільки щодо Товариства, чи ширші, взагалі про відносини її до української ідеї?» [7, 140].

Зрештою, О. Кониський писав: «Доки Єлизавета Іванівна була живою, незручно було для неї, щоб уся наша Україна подала їй прилюдну подяку і перед цілим світом промовила спасибі за той вчинок, що доки світу сонця не зникає з пам'яті русинів по цілій українській землі <...> З зерна, посіяного щедрою рукою Єлизавети Іванівни, зросло наше Товариство, а з тим друкарня «Правда», «Діло», «Зоря», нарешті «Записки», чимало окремих книжок, і головна річ, з'явився той ґрунт, на якому росте і зростатиме далі наше питоме дерево науки і письменства» [15, 70].

Цей історичної ваги факт причетності полтавців до створення славнозвісного Товариства свідчить про взаємозв'язок національно-визвольного руху в східно- і західноукраїнських землях, бажання спільними зусиллями вирішувати справи щодо відродження української духовності. Участь підросійських українців у культурно-національному житті галицьких українців мала для останніх велике значення: вона підбадьорила їх, зміцнила літературні здобутки, вплинула на зміцнення демократичних течій серед галицького громадянства [16, 536].

Джерела та література

1. Козуля О. Жінки в історії України. – К.: Український центр духовної культури, 1993.
2. Ротач П. «Спасибі, мамо, спасибі навіки!» // Демократична Полтавщина. – 1993. – 16 березня.
3. Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в роках 1860-1873 // Україна. – 1928. – № 2.
4. Вахнянин А. Спомини з життя. – Львів : З печатної В. А. Шийковського, 1908.
5. Кониський О. Дмитро Пильчиков // Зоря. – 1894. – № 4.
6. Руда С. Участь жінок у роботі наукових товариств України // Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 листопада 1995 р. – Дніпропетровськ: ЗАТ видавництво «Поліграфіст», 1996.
7. Листування Михайла Грушевського / ред. Л. Винар, упоряд. Г. Бурлака, Н. Лисенко. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто : УТТ, 2006. – Т. 3.
8. Грушевський М. Наукове товариство імені Шевченка // Літературно-науковий вісник. – 1900. – № 3.
9. Смоляр Л. Участь жіноцтва в діяльності громад // Сучасність. – 1998. – № 9.
10. Генік С. 150 видатних українок. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003.
11. Драгоманов М. Переписка / Зібрав і зладив М. Павлик. – Л. : Українсько-руська видавнича спілка, 1901. – Т. 1.
12. Липинський В. Твори, архів, студії. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського. – Філадельфія, Пенсільванія, 1973. – Т. 6.
13. Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. – К. : Наукова думка, 1992.
14. Гордієнко Б. Листи художника Івана Труша // Архіви України. – 1966. – № 2.
15. К [Кониський О.]. Єлизавета Іванівна Милорадовичка // Зоря. – 1894. – № 3.
16. Дорошенко Д. І. Нариси історії України. – Львів: Світ, 1991.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО, ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Кожна людина проходить через вселенський і особистий Час Життя, так і не розгледівши ті сили, які його підтримують і обривають. Складаючи основний зміст історії, як практичної науки, згадані процеси губляться формалізованими і спекулятивними розглядами. Розірваними залишаються культу і культура, чинники, які пояснюють основний фактор історії – діяльність, творчість людини як *homo ludens* [1]. У контексті філософського шевченкознавства можна стверджувати, що соціальне, культурне життя Т.Г. Шевченка переконує в тому, що людина – істота вертикальна, здатна сполучити небо й землю, втілити абсолютні цінності віри, обов'язку та свободи [2, 273].

Потреба в осмисленні культурного феномену Т.Г. Шевченка диктується хворобливим, можливо запізнілими ноосферним мисленням, здатним пролити світло на людинознавство і планетарний прогрес. Людство усвідомило загрози ринкового благополуччя, ліміти природніх ресурсів, глобалізацію влади в сфері науково-технічного прогресу, спокусу всездозволеності втручання в таїни буття та духу. Інтелектуальний досвід цивілізації XXI ст. вимушений констатувати проблеми, що не мають розв'язання в загальній формі. Повстає питання – культура поля чи полісу веде нас з темряви фрагментальних, ілюзійних знань? Творчий спадок Т. Г. Шевченка їх органічно поєднує, знімаючи культурні приниження першої і зобов'язуючи другу тверезо оцінити усі наслідки трансформації традиційної культури в новомодерну [3]. Належність до драми емансипації людини своїх предків, її вигод та втрат знаходимо у Шевченка, як проникливого історика епохи першотворінь...

В непробудимому Китаї
В Єгипті темному, у нас
І понад Індом і Єфратом
Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан було в своєму раї

Полеміка навколо історичного, соціального змісту міфотворчості Т. Г. Шевченка [4, 31] вимагають гуманітарно-інтегрованих студій [5, 6]. Глибинні дослідження феномену антропогенезу, його вершини людської думки, засобів, рівнів її фіксації, передачі, переконливо довели, що міфологія є найдревнішою формою мислення, колективною, символічно-багатозначною пам'яттю. Зрозуміти культурні тяжіння Шевченка до справжньої класичної історії [6] заважають спрощенні характеристики історичної природи античної Греції.